

door in 1914 bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog massaal hun regeringen te steunen. Domela Nieuwenhuis en een kleine kring van gelijkgezinden hielden echter vast aan een antimilitaristische houding en wezen dit 'hoogverraad jegens de proletarische solidariteit', zoals Herman Gorter het noemde, af. Principieel was hij tot de laatste snik, maar zijn maatschappelijke rol was inmiddels vrijwel uitgespeeld. Nog eenmaal bewezen duizenden eer aan de man die als een prediker velen de uitweg uit de onderdrukking had gewezen. Dat was bij zijn crematie in november 1919 en de onthulling van zijn standbeeld.

Domela Nieuwenhuis was bij leven een icoon van de arbeidersbeweging en ook delen van de protestbeweging van de jaren 1960 lieten zich door hem inspireren. Ook voor hen was hij de voorvechter van een protestbeweging die wars van partij-dogma's de mensheid aanzette tot zelf denken en zelf handelen. Stutje laat in zijn boek echter veel meer zien dan het plaatje van de principiële strijder voor een betere wereld. Goed naar voren komt bijvoorbeeld het persoonlijke leed dat de man heeft ondervonden. Drie keer ontviel hem een echtgenote en vijf kinderen overleden eerder dan hun vader. Ook de tegenstrijdigheden tussen Domela's theoretische opvattingen en praktische opstellingen worden uitgebreid besproken. Hij leek namelijk voor velen een verlosser, maar was in de werkelijkheid een gewoon mens van vlees en bloed. Deze 'apostel van de arbeiders' zoals hij in een eerdere biografie is genoemd, had ook zijn onhebbelijkheden en was niet wars van enige egotripperij. Ook de verwijten die Domela Nieuwenhuis de latere sociaal-democratie maakte en zijn ontdekking dat ook de door hem eerder zo bewierookte Karl Marx minder ophad met het zelf handelen van de arbeiders dan hij hoopte, staan in contrast met zijn eigen 'antidemocratische, soms autoritaire manier' (p. 366) van optreden. Ook zijn standpunten over de internationale broederschap der mensheid en de gelijkheid tussen man en vrouw verhielden zich moeizaam met de ook bij Domela Nieuwenhuis ingesleten negentiende eeuwse houding tegenover joden en vrouwen. Hij was wat dat betreft een kind van zijn tijd zoals hij dat ook was in zijn romantische kijk op de revolutie.

Voor een recensent die zelf tijdens de naweeën van de beweging van 1968 kennis maakte met het gedachtegoed van Ferdinand Domela Nieuwenhuis is het boek van Stutje een verrijking van zijn beeld van de voorvader van de arbeidersbeweging in Nederland. Dat de schrijver sympathie voor de persoon Domela Nieuwenhuis heeft, is duidelijk, maar kritisch is hij ook. Het is daarmee een evenwichtige biografie en zeker geen hagiografie. Om het boek echter niet alleen voor intellectuelen aantrekkelijk te maken, zou het nog een keer moeten verschijnen, zonder de 180 pagina's noten en verwijzingen, maar met vertaling van de talloze citaten in het Frans, Duits en Engels.

Sjaak van der Velden

Manon van der Heijden, *Civic Duty. Public Services in the Early Modern Low Countries* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012)
viii+222 p. ISBN 978-1-4438-3501-5.

In *Civic Duty*, Van der Heijden explores the provision of public services in the towns of the early modern Low Countries, looking closely at the institutions and individuals that provided public amenities, as well as the development of these services between 1500 and 1800. In the introductory chapter, she reviews different historiographical and meth-

odological approaches to urban public services, which the author defines as ‘all community facilities provided by (semi-)governments, churches, religious organizations, civic institutions and individual citizens (public security in all forms, public education, social welfare, public health, economic regulation and so on)’ (p. 32). In the following three chapters she describes the interplay between the various providers of public services, the processes of reformation and reallocation of responsibilities, and the citizens’ involvement in and attitudes towards the system of urban community services.

The first of the book’s three core arguments is that public services in the towns of the early modern Low Countries were not supplied by the authorities or the market. Instead, urban community services were organised and financed by a joint effort of town governments, ecclesiastical institutions, corporate organisations and private citizens. Typically, each ‘network of urban citizens’ had its own target group, meaning that recipients did not have equal access to ‘public’ amenities. The second argument relates to the question as to how the (re-)allocation of tasks evolved over time. The development of the organisation of public facilities was not a linear or purposeful process, from private and ecclesiastical to public provisioning. Rather, responsibilities were reallocated among the different actors over time. In times of prosperity, town governments took up more duties and financial commitments, while delegating responsibilities to the Church, guilds or neighbourhoods in times of financial difficulties. Other factors having an impact on the centralisation and de-centralisation of public services, as well as their accessibility and quality, were demographic developments and, to a lesser extent, religious reform and ideological change. Why then were townsmen willing to contribute to public services and perform civic duties? The last argument of the book answers this question by maintaining that it came down to the contractual nature of urban citizenship. The author takes a communitarian position on early modern urban communities, emphasising the civic duties and moral obligations that came with citizenship: ‘[it] implied various obligations regarding the maintenance and welfare of the community in every conceivable way’ (p. 138). In turn, citizens benefitted from the public services and, to a certain extent, could pursue their own interests through public offices.

It is as easy to portray the provision of urban public services in the early modern Low Countries as a failure, as it is to portray it as a success. Van der Heijden, commendably, steers clear of such one-sided stories, and presents a balanced narrative of the limitations of urban community services, as well as their range and quality. The inadequate resources of the towns and the resistance to central monitoring are carefully analysed, as are the efforts of authorities, corporations and individuals to reform and improve social provisioning. Processes of centralisation, professionalisation and specialisation in the provision of public services were above all triggered by increasing scales, but the basic system of shared responsibilities between the various actors was not undermined.

To some extent, the study gives the impression that the urban system of public services that emerged in the late-medieval Low Countries remained much the same until the Napoleonic era. This impression, which finds no justification in the presented material, could have been avoided with a stronger theoretical and methodological rigour. The comparisons made in the study, with a strong focus on the towns of Brabant, Flanders and Holland, and references to other case studies from the Low Countries, would have benefitted from a more systematic approach, thereby establishing typologies of the organisation of urban public services and showing how representative the

situation in the Low Countries was of other European towns. Moreover, due to the descriptive nature of the main questions the book seeks to answer, the causal relation between the development of public provisioning and its explanatory factors is often only discussed in a generalising way, leaving the reader sometimes puzzled as to the significance of urban civil societies' particularities. Perhaps an in-depth analysis of the long-term evolution of specific types of services would have clarified and explained the general processes that are identified in the book, giving more power to its arguments. The section on marriage regulation (p. 95-101) is a fine case in point.

It is unfortunate to remark that this book is poorly produced and edited; it certainly deserved a better publisher. The author, however, should be congratulated for completing yet another research project and writing a study that will prove to be a useful point of reference for scholars and students interested in the urban history of the early modern Low Countries.

Arie van Steensel
Universiteit Utrecht

Jaap Moes, *Onder Aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914.* (Hilversum: Verloren, 2012) 358 p. plus CD-Rom. ISBN 978-90-8704-295-0

In de negentiende eeuw werd Nederland vooral bestuurd door adellijke en patricische notabelen die in de Staten-Generaal, de Ministerraad, regionale en lokale politieke instellingen waren te vinden. Dat bleef ook zo toen in 1848 de adel zijn standspriveleges verloor. Hun nadrukkelijke aanwezigheid had moeilijk anders gekund bij het toen vigerende censuskiesrecht waarbij passief en actief kiesrecht was gebaseerd op geslacht (vrouwen hadden geen kiesrecht) en de hoogte van de belasting waarvoor iemand werd aangeslagen. De groep met de hoogste belastingaanslagen gebaseerd op grondbelasting, patentbelasting en personele belasting, werden de hoogstaangeslagen genoemd. Zij hadden als enigen passief kiesrecht voor de Eerste Kamer. Dat adellijke en patricische grondeigenaren domineerden in de Nederlandse politieke instellingen had ook met leeftijd te maken. Want welgestelde handelaren, bankiers en industriëlen waren op het moment dat hun belastingaanslag hoog genoeg was dikwijls al te oud voor een politieke loopbaan. Landeigenaren, meestal door overerving, kwamen jonger op de kieslijsten. Het zijn deze lijsten die Moes gebruikt als empirische basis van zijn onderzoek naar posities van adel en patriciaat in de Staten-Generaal en de Ministerraad. 'Onder Aristocraten' biedt na een lange inleiding, drie omvangrijke hoofdstukken respectievelijk getiteld: 'Het lange afscheid', dat over macht gaat; 'Bestendigende welstand' en 'Standvastig als exclusieve sociale elite', die over het tonen en handhaven van aanzien gaan. Die hoofdstukken staan redelijk op zichzelf en gebruiken diverse bronnen en benaderingen. Hoewel veel gegevens zijn verzameld staan in het boek zelf weinig tabellen. Die staan wel op de bijbehorende CD-rom.

Het eerste hoofdstuk onderzoekt welke Nederlandse notabelen in de Ministerraad en aan het Binnenhof waren vertegenwoordigd. Dat er veel adellijke personen in de Eerste en Tweede Kamer aanwezig waren is vaker gesignaleerd, maar het is Moes verdienste om systematisch de personen uit de ministerraad en aan het Binnenhof